

Охулваният и възвеличаваният. 130 години от рождението на Александър Цанков

Борислав Гърдев *

АРГУМЕНТИ

месечно публицистично издание

<http://www.argumenti.net/?p=158>

Смятам, че вече е дошло времето обективно и безпристрастно да се оцени животът и делото на един от най - противоречивите, ненавиждани, охулвани и възвеличавани български политици и учени - Александър Цанков.

Той се ражда на 29 юни 1879 г. в Оряхово. Завършва класическа гимназия в Русе през 1900 г. и право в СУ през 1904 г. Специализира политикономия и държавни науки в Мюнхен, Бреслау и Берлин от 1904 до 1907 г. Оттогава се заформя любовта му към немската култура и обществено устройство, фундаментът на прословутото му германофилство.

По същото време започва и политическата му дейност. Става член на БРСДП, а след разцеплението ѝ на 6 юли 1903 г. минава на страната на широките социалисти 4 години по-късно, където видна фигура е неговият брат Асен Цанков.

Александър Цанков се утвърждава като водещ български учен и университетски преподавател, преди да поеме в бурните води на родните ни политически страсти. През 1918 г. става професор по политикономия, ректор е на СУ през 1919 - 1920 г., а за големите си научни постижения е избран за академик през 1935 г.

Автор е на редица важни и основополагащи научни трудове - "Македонският въпрос и Балканският съюз" (1906), "Войната на народите. Икономическа студия" (1916), "Политическа икономия" (1931), "Капитализъм и комунизъм"(1933), "Трите стопански системи. Капитализъм, комунизъм, националсоциализъм" (1942).

В емиграция написва две ценни мемоарни книги - "Моето време"(1949) и "България в бурно време"(1954).

Възгледите му еволюират през годините - от привърженик на Маркс, той става съратник на Янко Сакъзов, а след 1922 г. постепенно оформя своя самобитен политико - икономически модел на страната ни, съчетаващ елементи на социалната справедливост и държавно регулирания капитализъм.

Логично е да е смятан - погрешно - за флагман на българския фашизъм (въпреки че на 2 декември 1936 г. е приет на специална среща в берлинската райхсканцелария от националсоциалиста Адолф Хитлер). Цанков обаче държи на монархията, въпреки големите си разочарования от цар Борис Трети, твърд привърженик е на парламентарно - демократичната система, чиято основа е плурализмът и многопартийността, и е за адекватно функциониращо Народно събрание.

Той не е антисемит и в акцията на 17 март 1943 г. се подписва в протестното писмо срещу депортирането на българските евреи в лагерите на смъртта.

Любопитен е преходът на кабинетния учен към мътните и разочароващи родни политически борби. Цанков следи процесите след вземането на властта от Стамболийски на 22 май 1920 г., разбира, че БЗНС е тръгнал към курс на дългогодишна дружбашка диктатура, някакъв местен пейзажен вариант на болшевишката власт в Русия и на 15 март 1922 г. е инициатор на създаването на Народния сговор, който оглавява след убийството на председателя му Александър Греков на 21 май 1922 г., застрелян от дружбашки агенти.

Изграждането на подобна силна мегаструктура е свързана и с много трудности. Александър Цанков разчита на потенциала на старите съглашенофилски партии, но

техните лидери - и когато са в затвора, вкарани там като виновни за народната катастрофа след референдума на 19 ноември 1922 г., и след като са освободени от Цанков на 27 юни 1923 г. - трудно се примиряват друг да води бащина дружина в лицето на военни и безпартийни.

Особено арогантно се държи с Александър Цанков лидерът на ДП Александър Малинов, който след като научава, че на 10 август 1923 г. е създаден Демократическия сговор от Обединената народно-прогресивна партия, Демократическата партия, Радикалната партия и Народния сговор, инициира същия ден с писмо до ЦБ на ДП разцепление както в нея, така и в току-що формирания сговор.

Цанков обаче не унива. Той се готви непоколебимо за своята мисия в живота, която ще го кара да мисли на стари години, че епохата 1919-1944 г. е неговото време.

Съвместно с Военния съюз организира и провежда блестящо преврата на 9 юни 1923 г., сваляйки от власт земеделския вожд Александър Стамболийски.

Въпреки изричното му желание животът на Стамболийски да бъде съхранен, за да бъде съден, поради самоуправството на Славейко Василев на 14 юни с .г. е извършена кървавата вендета във вилата на селския вожд в Славовица. (Ж.В.: има защо, предателят си заслужава края!)

Цанков първоначално разчита на благосклонния неутралитет на Комунистическата партия и най-вече на организационния ѝ секретар Тодор Луканов, благодарение на когото бързо е ликвидиран инцидентът в Плевен, начело с Асен Халачев, а с това е сломено и неосъщественото деветоюнско въстание.

След пристигането от Москва на Георги Димитров и Коларов екстремистките сили в БКП вземат връх и, пренебрегвайки аргументите на безспорните авторитети Благоев и Луканов, решават на 20 септември 1923 г. три дни по-късно да избухне т. н. Септемврийското въстание.

Парадоксалното е, че то е потушено твърдо и безкомпромисно, с много кръв и жертви от бивши широки социалисти като Цанков и Димо Казасов.

В своите мемоари "Бурни години", излезли през 1949 г., когато и Цанков довършва своите в Аржентина, Димо Казасов лицемерно лее крокодилски сълзи за този класов конфликт, дал 5000 жертви, потушен с активното му съдействие на транспортен министър, от чийто кабинет правителството всъщност координира действията си срещу метежниците.

От това взривоопасно време е добре да цитираме фрагмент от един прелюбопитен документ, излязъл като правителствено становище, но всъщност написан от Казасов. Става дума за Манифеста към българския народ от 26 септември 1923 г. и напечатан на следващия ден във вестника на широките социалисти "Народ", на който Димо Казасов е главен редактор.

В него се казва дословно следното: "Организаторите на метежа не са ликвидирани. Те не паднаха! Те дезертираха. Те се изпокриха като окаяни пълзльовци и днес просят снизхождение от правителството за неизкупимото си престъпление."

Истината е, че главните виновници за започналата гражданска война - Димитров и Коларов - се измъкват към Ниш по предварително подготвен канал над село Чипровци на 28 септември и още на 2 октомври бързат да напишат своето прословуто Отворено писмо до работниците и селяните в България.

У нас обаче по това време се лекуват раните от гражданската война и успоредно с произнасяните присъди на заловените борци за работническо-селска власт се провеждат и избори за НС на 18 ноември 1923 г., спечелени убедително с цели 172 мадата от Демократическия сговор. Преди тези избори пада още една жертва от старата политическа класа - лидерът на партия "Народно единство", д-р Никола Геннадиев, убит на 30 октомври 1923 г. от дееца на ВМРО Димитър Стефанов. (Ж.В.: Има защо,

Генадиев, както и Стамболийски носят главната вина за Войнишкия метеж и катастрофата при Добро поле! Кучето си е заслужило смъртта!)

Правителството на Цанков е вече легитимирано и бърза на 4 януари 1924 г. да прокара Закона за защита на държавата. Прибягва и до добре познатите хватки от близкото минало - забранява БКП и сродните ѝ организации, но позволява на Работническата партия, а тя е правопреемник на БКП, да участва в политическия живот в страната.

Въпреки това, задграничният център на комунистите чрез Коста Янков планира и провежда кървавия и злодейски атентат в църквата "Света Неделя" на 16 април 1925 г. , при който загиват 149 души от националния ни елит. Александър Цанков и цар Борис III обаче оцеляват.

Отговорът на правителството е безкомпромисен. На 20 април е обявено военно положение, съдилищата работят по бързата процедура, а от т. н. неотговорни фактори загиват такива видни опозиционери като интелектуалците Сергей Румянцев, Христо Ясенов, Петко Д. Петков, Харалампи Стоянов, Гео Милев...

След издълбаната за кратко кървава бразда между народ и управници, започва стабилизиране на капитализма у нас. Икономиката ни постепенно преодолява следвоенната криза. Цанков укрепва лева и с политиката си на протекционизъм стимулира производството. Той не забравя своя политически произход и създава фондовете за безработица, трудови злополуки и болести, модернизира трудовото законодателство и отпуска кредити за преодоляването на продоволствената и жилищна криза.

Като просветен министър Александър Цанков обръща специално внимание на стройно изградената и безупречно функционираща система на средното образование у нас.

Във външната си политика правителството му се придържа към клаузите на Ньойския мирен договор, но същевременно се стреми да разкъса изолацията на страната ни и да подобри отношенията ѝ с нейните съседи.

В тази насока постига и определени успехи.

На 4 септември 1924 г. подписва споразумение с Гърция, с което се признава българското население в Егейска Македония. Под натиска на Белград обаче Атина се отказва от договореностите и на 19 октомври 1925 г. правителството на Пангалос дори предизвиква пограничен конфликт, нареждайки на войските си да окупират Петрич. Намесата на Англия, Франция и Италия и декларацията на Цанков, че стриктно се спазва Ньойския договор, предотвратяват интервенцията.

Ден преди инцидента, на 18 октомври 1925 г. е сключен и Договор за приятелство с Турция, но цената е прекалено висока - премахва се възможността българските бежанци от Източна Тракия да се завърнат по родните си места, а имотите им стават собственост на турската държава. Острата обществена реакция срещу това решение принуждава наследилият го премиер Андрей Ляпчев повече от половин година да отлага ратификацията на договора.

Самият Цанков посещава Обществото на народите и гостува в Белград и Букурещ между края на декември 1924 и началото на януари 1925 г.

Настроенията срещу него нарастват в края на 1925 г. и на 4 януари 1926 г. той подава оставка, предавайки властта на другия безспорен водач на Сговора, Андрей Ляпчев, който ще управлява "со кротце, со благо и со малко кютек" до 29 юни 1931 г.

Александър Цанков, който е депутат между 1923 и 1934 г. и от 1938 до 1944 г. сменя министерската банка с тази на парламентарен шеф. Той е председател последователно на 21 и 22 ОНС от 5 януари 1926 до 15 май 1930 г. От 15 май 1930 до 29 юни 1931 г. е отново просветен министър в кабинета на Ляпчев.

Цанков инициира разцеплението на Демократическия сговор от Буров и на първия му конгрес на 16 май 1932 г. в кино “Роял” създава своя структура, станала основата на Народното социално движение.

Това движение набира голяма популярност и може би е щяло да спечели властта в страната, ако на 19 май 1934 г. вместо предвидения му конгрес не се осъществява от звенарите прочутият преврат, който на 14 юни забранява всички политически партии, вкл. и Цанковата.

Той обаче си остава меродавна политическа фигура. Вестникът му “Демократически сговор” спира да излиза, но “Слово” (1922 - 1944) на Тодор Кожухаров продължава да воюва за идеалите на движението.

Александър Цанков напомня за себе си на 12 април 1935 г. с известния си призив да се пази честта на монарха, а военните да не се месят повече в политическия ни живот и да се приберат в казармите, който отправя само 3 дни след завръщането си от 8 дневното си заточение на остров “Света Анастасия, съвместно с Кимон Георгиев, което и става повод за свалянето на правителството на ген. Пенчо Златев на 21 април с. г., тъй като за акцията си не е информирало двореца.

На изборите за 24 ОНС на 27 март 1938 г. Цанков е избран отново за депутат, вадейки необичаен късмет, да не влезе в противоборство със стария си противник Малинов, починал седмица преди това.

В парламента - 24 (22 май 1938 - 24 октомври 1939 г.) и 25 ОНС (24 февруари 1940 - 23 август 1944 г.) като цяло подкрепя правителствената политика, но се противопоставя на депортирането на българските евреи.

На 2 септември 1944 г. напуска страната и възглавява задграничното национално правителство в Австрия, след като опитът му за преврат през август се проваля.

Необяснимо е, защо в мемоарите си не говори нищо за тази си дейност и за емисиите на радио “Донау”, в които има и призови за създаване на български военен корпус в състава на Вермахта по подобие на ген. Власов.

Народният съд на 1 февруари 1945 г. задочно го осъжда на смърт като депутат в 25 ОНС. Отнема му се и званието “академик”, възстановено едва на 16 октомври 1991 г.

В меморанта си книга “Моето време” пише с тревога за бъдещето на България.

Изгонен е от Австрия през 1949 г. и следващите 10 години живее в Буенос Айрес, където умира на 80 години на 27 юли 1959 г. Борис Цветанов смята, че е отровен от агент на ДС. Това обаче трябва да се подплати с убедителни доказателства. Този изтъкнат български политически деец е знаел отмъстителната сила на комунистите, затова винаги се е движел с охрана, вкл. от немска овчарка, странно е да се допусне, че в Аржентина ще има пробив в охранителната система и ще си отиде нелепо като цар Борис Трети. Вероятно умира от естествена смърт, след като е свършил всичко, за което е бил преодопределен на тази земя.

** Борислав Гърдев е роден през 1962 г. в гр. Горна Оряховица. Завършва ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”. Преподава история и теория на киното във Великотърновския университет; заема административни длъжности в областта на културата във В. Търново, а от 1997 г. е журналист на свободна практика. В многобройни публикации изследва проблемите на културата, литературата, филмовото изкуство и историята. Сътрудничи в различни радиостанции, участва в колектива, написал “Съвременна българска енциклопедия”, изд. “Елпис” (1993-1995). Трудът “Д-р Петър Гудев - политик и държавник” е първото монографично изследване в България, посветено на този общественик и на сложната и противоречива съдба на либералната теория и практика у нас в края на XIX и началото на XX век.*